

Марина ВЛАДЕВА (БУ „Проф. д-р Асен Златаров”, България)

„ТРАВНИШКА ХРОНИКА” НА ИВО АНДРИЧ: В БЕЗДНИТЕ НА ИСТОРИЯТА

THE CHRONICLE OF TRAVNIK (TRAVNIČKA HRONIKA)
BY IVO ANDRIĆ: IN THE CHASMS OF HISTORY

The subject of the text offered below focuses upon the fictional and philosophic perspective of the famous South-Yugoslavian novelist Ivo Andrić, the former being read and analysed through the novel *The Chronicles of Travnik*. Stress is laid on the predestined fate of the Balkan people, dashed on them by history. As a crossroad of diverse events and cultures, the Balkans transform one's personality into an unprotected and submissive to the events, irrespective of one's will. This applies both to those who were born and whose roots originate from the peninsular world, and to those who came from abroad. Placed amid the local and beyond the national, between yesterday and tomorrow, between a dream, a reverie and reality, Andrić's novel deciphers the codes of the Slavic-Balkan soul in a new manner.

Keywords: Ottoman governmental model, consuls, the Orient, human indefensibility, trapped in time.

Съществуват известни специфики в развойния път на сръбската литература, които в значителна степен я различават от българската. Това са редица социокултурни и политически случвания, които рефлектират върху хода на литературния процес. Но, подобно на българската литература и в сръбската 50-те години на ХХ в. поставят началото на романовата експанзия. Тематичните и идеологически ограничения, налагани от властта, не успяват да се превърнат в пагубни за литературния процес, да го забавят или унищожат. След Втората световна война интересът към историята се задълбочава, а историческият роман излиза на литературната сцена, разрушавайки предзададената представа за жанра и за неговите възможности. Това особено личи в публикуваните през 1945 г. произведения на Иво Андрич „Мостът на Дрина” и „Травнишка хроника”. Основните тематични ядра в белетристиката на Андрич са съдбата на Босна – тази кръстопътна земя, – и на нейния разпънат от битието и от историята човек. Андрич се интересува и от измеренията на принципно неизчерпаемия конфликт между Изтока и Запада, тук, на ветровитите Балкани, където си дават среща толкова различни менталитети и култури. Пътят на Андрич към Нобеловата награда минава именно през регионалното, наситено с една фило-

софска, надвремева обобщеност. В света, разчетен като обиталище на екзистенциално и социално зло, писателят търси трайното и устойчивото, създавайки един богат на символи свят. Проблемът за човешкото присъствие във времето участва трайно в романа-Андрич, продуцирайки нови и нови сюжети. Андричеви са темите за човешката самотност и изолираност, за фаталистичния ход на времето, за историята като порой и съдба, пред която всеки е незащитим. Този писател, освен инспиратор на прозаичната вълна в сръбската литература от втората половина на XX в., е и модерен психоаналитик и реалист от нов тип, при когото всеки образ и мотив са заредени с философска идейност и обобщаваща афористичност. Разположен между страданието и копнежа, текстът-Андрич търси изход от пантрагизма на битието, от света, разчетен като съсредоточие на злото, като затвор и прокълнат двор.

В центъра на „Травнишка хроника” стои не отделната личност (макар че писателят създава галерия от образи), а колективната съдба и локалната история на едноименния град за период от седем години. В този роман акцентът не е поставен върху авантюристичната фабула или шокиращата развръзка, а върху конститутивния исторически фактор, върху историческите събития, които със своето втурване и ненадежност преобръщат индивидуалните съдби.

От всички романи на Андрич „Травнишка хроника” стои най-близо до образците на класическия европейски реалистичен роман с хронологично-постъпателния ход на събитията и третоличната повествователна форма¹. За разлика от изобилието на легендарното и на устните фолклорни традиции в „Мостът на Дрина”, тук писателят залага основно на факта като материал за изграждане на текста. Действието в романа се развива за период от непълни осем години – между 1806 г. и 1814 г., което не пречи на Андрич да създаде обемна галерия от образи и да проследи редица човешки съдби. В този летопис на Травник от „консулските времена” контрастът между културите на Изтока и Запада е още по-отчетлив, невъзможният диалог и нежеланието „другият, чуждият да бъде разбран, достигат до пределни граници. Френският консул Жан Давил и австрийският – фон Митерер, влизат в ролята на чужденеца, комуто предстои съдбовна среща с дълбоката и вековна изостаналост на балканската провинция. Нито префинената природа и европейска образование на французина, нито военните порядки и дисциплинираността на австриеца (Митерер/Паулич) ще им помогнат да намерят ключа към разгадаването на Босна, на нейните обичаи и хора. Макар и със сходна съдба, захвърлените на ветровития балканския кръстопът Давил и Митерер възплъщават европейската разединеност, невъзможното сътрудничество, което е улеснявало инвазията на Изтока неведнъж през вековете.

Европейските консули, попаднали в намиращият се под османска власт Травник, много скоро ще почувстват враждебната атмосфера към всичко ново и непознато, ще усетят консерватизма на една империя, която отчаяно се бои

от промени. Ще се сблъскват неведнъж с недоимъка, лишенията и изостаналия живот в тогавашната босненска столица, защото, въпреки смяната на везирите османският модел на управление е винаги един и същ. Носители на европейски ценности, но и на политически мисии, двамата консули непрестанно се конфронтират, водейки мълчалива дипломатическа война. Така всеки от тях се изправя сам срещу босненската тишина („потайна и съблазнителна източна тишина, която замъглява, разめква, заплита и спъва всички неща; прави ги двусмислени, многосмислени, дори и безсмислени, докато не ги отмъкне някъде извън досега на погледа и разума ни, в някаква глуха нищета, и ни остави слепи, безмълвни и безпомощни, живи погребани и макар на света, отделени от него” (Андрич 1977:147) и срещу нападките на другия, за да преживее Босна като земя на нещастieto – на своето собствено и на обитателите ѝ. Романът всъщност конфронтира два типа култура и човешка менталност: от една страна активността, просвещението и диалога, и от друга – грубата сила, деспотизма и пълната инертност.

Успоредно с травнишките събития, романът пресъздава и исторически случвания от световен мащаб. Такива са войните на Наполеон, детронирането и убийството на Селим III и др., чието ехо отеква дори и в затънтения балкански регион. В подредения от векове травнишки начин на живот събитията от външния свят се втурват ту като „порой”, ту като „нанос”, а на жителите остават две възможности да преодолеят „конвулсивното кълбо на историята” – това са „бягството или неподвижността”. Оказва се, че и двете са неуспешни. Метафората за земята-котловина (разчетена от Андрич и като кръг без изход или като затвор – прокълнат двор), където властват мракът и тишината – символи на небитието, на непълната човешка реализация, на страха и репресията, – е релевантна за романа-Андрич, който не вижда изход за човека от **лабиринтите на историята**. „Ориенталската отрова” прониква във всяка клетка на тялото, обезоръжава волята, сломява и духа, и разума.

В романа взаимно се оглеждат две култури, които, сами по себе си, също не са хомогенни: Западната, т.е. европейската, разкъсвана от противоречия и претенции за културна и политическа хегемония, и Източната – в случая поделената на четири вери, социално и религиозно нееднородна Босна. Тези култури не могат и не искат да намерят основанията и начините за диалог. Западът презира цялата безпросветност и изостаналост на Изтока, а той от своя страна руши всички пътища (и мостове), които да го изведат отвъд. Босненската поделеност провокира и различното отношение към консулите-чужденци. За него пише Св. Игов: „Травничани (босненци) – още преди европейските консули да са пристигнали в града им – имат различни нагласи на очакване към тях в зависимост от социалната, етническа, верска и имотна принадлежност. За „турците” (мюсюлманите) идването на консулите представлява заплаха, опасност, защото чужденците са симптом на „промяна”, която може да разруши тяхното

спокойствие и привилегии, да взриви „спрялото” ориенталско време. За християните (католици и православни) обаче европейските консули са знак за желана и очаквана промяна, надежда за освобождение. Така Андрич ни представя балканската гледна точка към Европа като хетерогенна и поливалентна, неедина, противоречива и множествена, определена от различни верски, етнически и социални интереси” (Игов 2008). Всички жители на Травник са категорични в едно – „времената бяха станали такива, че нищо хубаво не можеше да се очаква, добро не можеше да има. Затова гордите и хитри травничани предпочитаха нищо да не се случва, да си живеят колкото е възможно без промени и изненади. Какво добро може да дойде, когато царе са в кавги, народи се бият, а държави горят?” (Андрич 1977: 27). Тази тотална атака е единственото защитно средство след години на чуждо подтисничество и борба за физическо оцеляване. Хората в Босна вече не вярват, че колелото на историята ще се завърти и ще им донесе положителни промени. Навикнал на търпение и на страдалчество, колективният герой на Андрич е с изострен усет за *социалното, обществено и индивидуално зло*, което изобилства в тази котловинна земя, притисната и от високите планини, и от набезите на историята.

От друга страна различният манталитет на консулите предопределя различното възприемане на Босна и жителите ѝ. Пишещите герои – Давил и Дефосе, – я виждат по един начин, педантичните и милитаризирани австрийци фон Митерер и особено фон Паулич – по друг.

У Давил Босна предизвиква усещане за човешка изгубеност, неразбраност и самотност, за имагинерността на „средния път”.

За младия Дефосе тя е екзотично място, което иска да опише в книга.

За фон Митерер това е дива страна, лишена от красота, която допълва със страдания препълнената чаша на собственото му нещастие.

Студеният и безстрастен фон Паулич вижда в Босна поредното препятствие по своя път към успеха.

По време на консулската служба се сменят и везирите на областта – Мехмед паша, Ибрахим паша и накрая Али паша, които представляват трихипостасния образ на османския властови модел, реализиран по парадигмата лукавост – морална ограниченост – откровена кръвожадност. Въпреки привидните промени, заключен между пролога и епилога, Травнишкият свят остава същия, принципно непроменен. Между първия и последния разговор на бейовете в Лутвовото кафене са минали почти осем години. От тревогата, с която е посрещната вестта за идването на консулите, няма и следа. В края на книгата Андрич пише: „преди есента (на 1814 г. – бел. моя – М. Вл.) ще изчезнат от Травник консулите и консулствата и всичко, което те донесоха и внесох /.../. И всичко ще бъде пак по божията воля, както винаги е било.” Времето в романа се е породило и себеизчерпило в своята кръговост. Линеино-постъпателният ход на историческия процес е илюзия. В кръговото време, което се про-

тивопоства на постъпателния ход на събитията, е закодирана Андричевата философия за историята – *кръгът* е нейн графичен израз. Този кръг, който сключват началото и края на романа, е най-добрата реализация на авторовата идея за безпомощността и безизходността на малкия човек пред лицето на голямата история. Движението в кръг е равно на път без изход.

Един от преобладаващите мотиви в романа-Андрич е този за отчуждението и за екзистенциалния самотник, какъвто е Давил². Той, заедно с голяма част от образите, е издигнат в ранг на архетип, защото, по думите на писателя, представлява обобщен образ на всяка „жертва на големите исторически събития”. По същия начин Ана-Мария, съпругата на фон Митерер, е въплъщение на човека без мяра; ковчезникът Баки е извънмерния скъперник, а лекарят Колоня реализира идеята за трагичната съдба на разпънатия между два свята, еднакво чужд и на рационалния Запад, и на мистичния Ориент. Издигайки конкретните образи до универсалии, посредством архетипите Андрич осъществява връзката между отделните събития и изконната психология на народа, между станалото днес и бъдещата му рефлексия, между индивидуалната съдба и тази на етноса, защото дори когато пише за ежедневното, Андрич мисли за непреходното и вечното. Не случайно критиката определя романа като „лексикон от образи” (Матицки) – за Андрич е важно не толкова действието, колкото уловената човешка съдба; човекът, поставен в граничната и дестабилизираща ситуация на избор. Тогава, когато трябва да реши дали да започне живота си на ново или да се обезсмърти в легендата. Андричевите образи-знаци, макар и ситуирани в даден регион, са възможни винаги и навсякъде, защото, независимо от времето и пространството, човек търси смисъла на своята екзистенция и се стреми към миговете на щастие. У него никога не угасва желанието „за по-добър свят, свят на ред и човечност, в който се върви право, спокойно се гледа и открито се говори” (Андрич 1977: 438). В *света-котловина и кръстопът*, където дори любовта е трудна и където се сблъскват и противопоставят различни култури, езици и вери, най-страшният враг е мълчанието и тишината, която ражда небитие.

Затова „Травнишка хроника” вижда историята като набор от човешки действия, обглеждайки рефлексията на световните събития в „малките истории” на отделния човек. Проблематизира рикушета на големите исторически драми върху личната трагедия на „малкия човек”. В текста личността е представена до голяма степен като продукт на историческите обстоятелства, като жертва на социалната и духовна среда, в която се оформя не само индивидуалната личност, но и етноса.

Макар че в очите на травнишките бейове Давил е носител на новото, на неизменния ход на историческия процес, който ще промени статуквото, консултът всъщност е уморен човек, преситен от катаклизмите, сполетели цяло едно поколение. Кралството, Революцията и Империята са триединния образ на

неговия вечен стремеж към спокойствие. Те са променливите величини, отдалечаващи го от хармоничния „среден път”. Бездна от преживявания, от възторзи и политическо охлаждане отделят поколението на Давил от това на младия помощник Дефосе. Преждевременната умора, изхабяването от непрестанните промени пречат на консула да вникне в Босна и да я опознае. Той е „типичната жертва на големите исторически събития” – събития, които разрушават умерения темпоритъм на човешкия живот. Невъзможността да се интегрира както в своето конкретно-историческо време, така и в изостаналия босненски начин на живот, превръщат пътя на Давил в път без изход. За него Дефосе е част от „анимализираното поколение”, което познава само революциите и войната и е неспособно на морални противоречия и колебания. Макар и носител на новото време в Травник, Давил е малко анахроничен на фона на непрестанните световни промени със своето консервативно мислене. Превръщайки всеки исторически катаклизъм в „своя лична съдба”, той всъщност пропуска живота си. В „Травнишка хроника” винаги присъства историческия контекст. Именно във връзка с различните исторически събития са ситуирани и персонажите в текста. От ситуацията на краткотраен мир или на милитаристични случвания се определя и относително спокойното или драматично пренапрегнатото битие на всеки отделен герой. Оказва се, че независимо дали го желае или осъзнава Травник е град, построен на пътя на историята. Войните на Наполеон, смъртта на султан Селим III, изобщо всички събития, които се разпространяват „по Европа с чудна бързина, като кръг вълни от своя център, и като пожар или зараза достигат както оногова, който бяга, така и оногова, който седи неподвижен”, променят живота на отделните „малките хора”, които не могат да останат индиферентни и да се скрият от историческото зло. Между всичко и всеки съществуват невидими връзки, които неведомата съдба оплита в сложен възел от неочаквани обрати.

В този романи светът не съществува цял и неделим. Той е разделен на светове, между които се издигат барикадите на нежелания (невъзможен) диалог: между Изтока и Запада, Кралството и Революцията, християните и мюсюлманите. Личността, която иска да твори живота си, се е оказала пионка в голямата историческа игра, жертва на всеобщата война с безбройни фронтове, която сякаш никога няма да свърши. След всяка историческа драма остават куп лични трагедии и усещане за отделеност от самия себе си; усъмняване в логичния и разумен ход на историята за сметка на „сляпата случайност, самоволието и низките нагони”.

Независимо дали пълноценно участва в своето конкретно-историческо време, човек не може да избяга от историята. Тя го застига, уплашен и сам, и помита всяка окончателна истина. В романа-Андрич хората са до голяма степен жертва на собствения копнеж по положителна и категорична промяна. Захвърлени в битието, сред ужаса на собствената си несигурност, героите трябва да

извървят своя път до другите, преодолявайки фаталната разделеност на човечеството. Всички войни и всички трагедии си приличат. Различни са само кратките мигове на откраднатото, отвоювано и споделено щастие.

Надвесен над бездните на историята, Андрич изследва до края на живота си мястото и ролята на човека в неравноделния ход на историческия процес с всичките му превратности. Историсофската му концепция е подчинена на тезата за „условността на чертата, която разделя миналото от настоящето”. Затова писателят търси повтарящите се модели и явления във времето, сходното и дори общото в човешкия живот. Образите у Андрич са амбивалентно изградени и обременени с двойствен живот – един в света на реалността, и един – в този на идеите. В света на Андрич хората от различни епохи, с индивидуална съдба, мироглед и възраст, социално положение, религиозна и етническа принадлежност, са еднакво слаби и незащитими, еднакво сами пред лицето на историята и на собствената си съдба. Още повече онези от тях, който живеят в конфликтната зона между Изтока и Запада... Тези хора, живеещи на прага, на границата между световете, са лишени от стабилността на един окончателен цивилизационен модел. Застанат ли с гръб към ориенталското в себе си, Европа ще им напомни за тяхното закъсняло развитие. Обърнат ли лицето си към Ориента, той ще ги притисне с архаичните си и демодирани порядки. Така идеята за Балканите (Балкана) като защитено пространство на утехата се разпада на късове несигурност, кризисна самооценка и метаисторически пожелавания.

БЕЛЕЖКИ

¹ Повече подробности относно жанровата специфика на романа вж. у Игов 1992: 126–127.

² Това е може би най-автобиографичният Андричев образ. Не само дипломатическата кариера на Давил, но и цялостното отражение на историческия процес върху живота му сближават писател и герой.

ЛИТЕРАТУРА

Андрич 1977: Андрич, И. Травнишка хроника. С.

Игов 1992: Игов, Св. Иво Андрич. Творческо развитие и художествена структура. С., 126–127.

Игов 2008: Игов, Св. „Обратните” ходове на Иво Андрич. – В: LiterNet, 27.06.2008; 6(103).